

شاخص‌های فرهنگ خودکنترلی نیروهای انسانی قرآن بنیان در کارکنان نظامی

سیداصغر غفاری^۱، جعفر رحمانی^۲، علی آقاصفیری^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۰۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۶/۰۲

چکیده:

و روانشناسی رفتار سازمانی نظامی استخراج و تبیین شده‌اند. نتایج نشان می‌دهد که شاخص‌هایی مانند تعالی‌بخشی و تلفیق اهداف فردی و سازمانی، تقویت بنیان‌های عمیق معنویت و اخلاق مبتنی بر خداآگاهی (تقوا)، مسئولیت‌پذیری الهی و حرفه‌ای مبتنی بر تقوا، و استقامت فعال در برابر چالش‌های مأموریتی و محیطی، هسته اصلی الگوی فرهنگ خودکنترلی قرآن بنیان در کارکنان نظامی را تشکیل می‌دهند. این الگو می‌تواند مبنایی برای طراحی برنامه‌های توسعه فردی و سازمانی در نیروهای نظامی قرار گیرد.

این مقاله با هدف نظریه‌پردازی و شناسایی الگوی فرهنگ خودکنترلی نیروهای انسانی در سازمان‌های نظامی مبتنی بر آموزه‌های متعال قرآنی و با بهره‌گیری از روش اجتهادی و کل‌نگر شهید سید محمدباقر صدر نگاشته شده است. روش تحقیق اصلی کیفی بوده و مبتنی بر تفسیر موضوعی و نظریه‌پردازی قرآن بنیان (استنطاق) است که شهید صدر آن را به‌عنوان رویکردی پیشرو و اجتهادی برای استخراج نظریات اسلامی در علوم انسانی معرفی می‌کند. در این پژوهش، شاخص‌های محوری خودکنترلی از طریق تحلیل عمیق آیات قرآن مرتبط با مفاهیمی نظیر تقوا، صبر، استقامت و مسئولیت‌پذیری، و ادغام معنا دار آن با یافته‌های نظری و تجربی در حوزه مدیریت منابع انسانی

کلیدواژه‌ها: الگوی خودکنترلی، قرآن بنیان،

نیروهای نظامی، فرهنگ سازمانی، شاخص‌ها، شهید صدر.

۱. دانشجوی دکتری قرآن و مدیریت دانشگاه جامعه المصطفی العالمیه، نویسنده مسئول: seyed.ghaffari.20@gmail.com

۲. استاد یار و عضو هیئت علمی قرآن و مدیریت دانشگاه جامعه المصطفی العالمیه.

۳. استاد یار و عضو هیئت علمی قرآن و مدیریت دانشگاه جامعه المصطفی.

Indicators of Quran-Based Self-Control Culture for Military Personnel

Abstract:

This article aims to theorize and identify the model of a Quran-based self-control culture for human resources in military organizations. It utilizes the integrative and ijthad-based methodology of Martyr Seyyed Mohammad Baqir Al-Sadr. The primary research method is qualitative, employing thematic interpretation and Quran-based theorization (Istintaq), a pioneering and ijthad-oriented approach introduced by Martyr Al-Sadr to derive Islamic theories in the humanities. This study identifies and explains the key self-control indicators through a deep analysis of Quranic verses related to concepts such as *Taqwa* (God-consciousness), patience, perseverance, and responsibility. It also meaningfully integrates these findings with theoretical and practical insights from the fields of human resource management and organizational behavioral psychology in military contexts.

The results indicate that key indicators such as strengthening spiritual and ethical foundations (centered on *Taqwa*), aligning individual and organizational goals, fostering Divine and professional responsibility, and maintaining active perseverance in the face of challenges are the core elements of a Quran-based self-control culture in military personnel. This model can serve as a foundation for designing programs aimed at individual and organizational development within armed forces.

Keywords: Self-Control Model, Quran-Based, Military Personnel, Organizational

مقدمه

با استفاده از روش‌های کیفی و تفسیری مبتنی بر مبانی روش‌شناختی اندیشمند اسلامی، شهید سید محمدباقر صدر، به استخراج و تحلیل شاخص‌های محوری خودکنترلی می‌پردازد و تأثیرات بالقوه این فرهنگ بر عملکرد و اخلاق حرفه‌ای نیروهای نظامی را مورد بحث و نظر قرار می‌دهد. امید است که نتایج این تحقیق بتواند به‌عنوان راهنمایی نظری برای بهبود فرهنگ سازمانی، ارتقاء کارآمدی و توسعه سرمایه انسانی متعهد در نیروهای نظامی مورد استفاده و الهام قرار گیرد.

روش تحقیق

این پژوهش با هدف تبیین و استخراج شاخص‌های فرهنگ خودکنترلی نیروهای انسانی در سازمان‌های نظامی از منظر قرآن کریم، به رویکرد تفسیری و نظریه‌پردازی قرآن‌بنیان شهید سید محمدباقر صدر تکیه دارد. روش شهید صدر یک چارچوب متمایز و جامع برای استنتاج نظریات علمی در حوزه‌های مختلف از متن قرآن کریم است که در ادامه به تفصیل ابعاد آن توضیح داده می‌شود:

روش تحقیق شهید صدر در نظریه‌پردازی قرآن‌بنیان:

روش تحقیق شهید سید محمدباقر صدر، مبتنی بر تفسیر موضوعی عمیق قرآن و استنتاج (استنطاق القرآن) به معنای پرسشگری فعال و هدفمند از متن قرآن برای دریافت پاسخ‌های نظری متناسب با مسائل جدید) جهت استخراج نظریه‌های قرآنی در حوزه‌های مختلف علوم انسانی، اجتماعی و حتی طبیعی است. این روش با رویکردی اجتهادی، خلاقانه و کل‌نگر، قرآن را به عنوان منبع اصلی دانش و هدایت در نظر می‌گیرد و از طریق مراحل نظام‌مند، به حل مسائل نوین جامعه با نگاه الهی می‌پردازد. در ادامه، ابعاد کلیدی این روش توضیح داده می‌شود:

۱. تفسیر موضوعی به جای تفسیر ترتیبی: شهید صدر تفسیر قرآن را به دو شیوه ترتیبی

خودکنترلی^۱ به عنوان یکی از ارزش‌های زیربنایی و مورد تأکید درآموزه‌های غنی اسلامی و قرآنی، نقشی بنیادین در شکل‌دهی به شخصیت، رفتار و تاب‌آوری افراد ایفا می‌کند. اهمیت این ویژگی زمانی بیشتر نمایان می‌شود که در محیط‌های حساس، پویا و پرچالش، همچون سازمان‌ها و نیروهای نظامی، مورد توجه و تربیت قرار گیرد. نیروهای نظامی به دلیل ماهیت راهبردی و عملیاتی کار خود، پیوسته با موقعیت‌ها و شرایط پیچیده، غیرقابل پیش‌بینی و گاه بحرانی مواجه هستند که نیازمند تصمیم‌گیری‌های سریع، دقیق و مسئولانه است. در چنین شرایطی، برخورداری از فرهنگ سازمانی مبتنی بر خودکنترلی می‌تواند به‌عنوان عاملی محوری و تعیین‌کننده در ارتقاء عملکرد فردی و جمعی، حفظ اخلاق حرفه‌ای، و پایداری در مسیر مأموریت عمل کند.

از دیدگاه قرآن کریم، خودکنترلی نه تنها به‌عنوان یک فضیلت اخلاقی بلکه به‌عنوان یک اصل عملیاتی و راهبردی برای دستیابی به زندگی سالم، متعادل و هدفمند در نظر گرفته می‌شود. قرآن کریم با تأکید بر مفاهیم کانونی نظیر تقوا (بنیان خداآگاهی و خودکنترلی)، صبر (استقامت در سختی‌ها و کنترل نفس در برابر شهوات)، استقامت (پایداری بر حق و مسیر مستقیم)، انصاف و عدل، شاخص‌های جامع و کاربردی خودکنترلی را برای هدایت افراد به سوی رفتارهای صحیح، اخلاقی و مطابق با رضایت الهی ارائه می‌دهد. علیرغم اهمیت فزاینده خودکنترلی در ادبیات مدیریت و روانشناسی سازمانی، به‌ویژه در محیط‌های نظامی، خلأ یک چارچوب نظری جامع و بومی‌شده مبتنی بر آموزه‌های قرآنی برای تبیین شاخص‌های این مفهوم به‌صورت محسوس وجود دارد. هدف اصلی این مقاله، پرداختن به این خلأ از طریق بررسی، تحلیل اجتهادی و شناسایی شاخص‌های کلیدی فرهنگ خودکنترلی با رویکرد قرآن‌بنیان در کارکنان نظامی است. این پژوهش

1. - dabṭ al-nafs

تطبيق و به‌روزرسانی مفهوم برای پاسخگویی به شرایط معاصر و نیازهای زمان

۳. مراحل روش تحقیق شهید صدر:

این روش شامل چهار مرحله اصلی است که یک چرخه نظریه‌پردازی را تشکیل می‌دهند

۱. تعریف مسئله و تعیین موضوع: شناسایی یک چالش نظری یا عملی مهم در جامعه که نیازمند تبیین قرآنی است (مانند بحران اخلاقی، نیاز به افزایش تاب‌آوری یا لزوم توسعه خودکنترلی در سازمان‌های نظامی).

۲. گردآوری آیات مرتبط: استخراج جامع و دقیق آیات مرتبط با موضوع از سراسر قرآن کریم با استفاده از ابزارهای تفسیری و نرم‌افزاری مناسب.

۳. تحلیل اجتهادی و استنتاج نظریه: تلفیق نظام‌مند داده‌های قرآنی استخراج شده با مبانی علوم تجربی، عقلی و تجربیات بشری در حوزه موضوع مورد نظر برای ساخت و صورت‌بندی نظریه قرآنی. این مرحله شامل فهم عمیق آیات، کشف روابط طولی و عرضی میان آن‌ها، و استنتاج هدفمند برای پاسخ به سؤالات تحقیق است

۴. طراحی مدل مفهومی و کاربردی: ارائه الگویی منسجم، قابل فهم و کاربردی که همسو با اهداف کلی قرآن و ناظر به حل مسئله اولیه باشد. این مدل باید شاخص‌ها، ابعاد و سازوکارهای پدیده مورد مطالعه (در اینجا خودکنترلی) را از منظر قرآنی مشخص کند.

۱. ویژگی‌های کلیدی روش:

۱. اجتهادی بودن: نیاز به تخصص عمیق و چندوجهی در علوم قرآن، فقه، فلسفه اسلامی و علوم انسانی مرتبط با موضوع.

۲. واقع‌نگری و مسئله‌محوری: پیوند قوی میان نظریه‌پردازی قرآنی و نیازهای عینی جامعه و پرهیز از انتزاعی‌نگری صرف.

۳. نظام‌مندی و کل‌نگری: استفاده از نگرش سیستمی برای یکپارچه‌سازی ابعاد مختلف پدیده (فردی، سازمانی، راهبردی) و ارتباط میان آیات مختلف.

(تفسیر آیات به ترتیب نزول) و موضوعی تقسیم می‌کند. در روش موضوعی، محقق با تعریف یک مسئله یا موضوع خاص (مانند عدالت، سنت‌های تاریخی یا خودکنترلی) به سراغ قرآن می‌رود و با گردآوری و دسته‌بندی دقیق آیات مرتبط، به تحلیل نظام‌مند و استخراج نظریه می‌پردازد. این روش در مقابل تفسیر ترتیبی قرار دارد که اغلب فاقد جهت‌گیری مسئله‌محور و ساختار نظری منسجم است مثال: شهید صدر در نظریه «سنت‌های تاریخی»، آیات مرتبط با قوانین حاکم بر جوامع را تحلیل و با نگرش سیستمی، الگویی قرآنی ارائه می‌دهد. در پژوهش حاضر، موضوع کانونی «خودکنترلی در بافت نظامی» است که آیات مرتبط با مفاهیم تشکیل‌دهنده آن مورد تفحص قرار گرفته‌اند.

۲. استنتاج قرآن پرسشگری فعال از متن:

استنتاج به معنای درخواست پاسخ از قرآن برای حل مسائل جدید و ساخت نظریه‌های کاربردی است. این مفهوم، فراتر از تفسیر معمولی است و شامل مؤلفه‌هایی مانند:

○ پرسشگری مسئله‌محور: طرح سؤالات عمیق و ساختارمند مبتنی بر نیازهای جامعه و علوم انسانی (مثلاً «نظریه قرآنی درباره مدیریت منابع انسانی نظامی با تأکید بر خودکنترلی چیست؟» یا «شاخص‌های خودکنترلی الهی در محیط‌های پرفشار چگونه قابل استنتاج هستند؟»)

○ تطبیق میان متن و واقعیت: هماهنگی و انطباق مدلولات آیات با واقعیت‌های عینی جامعه و یافته‌های معتبر علوم روز، به‌نحوی که نظریه قرآنی قابلیت تبیین و حل مسائل واقعی را داشته باشد.

○ وحدت متن و مفسر: تعامل دوسویه، دیالکتیکی و متعهدانه بین مفسر (محقق) و قرآن برای کشف مدلولات اشاری، التزامی و لایه‌های پنهان معنا

○ تاریخمندی پویا: توجه به بستر تاریخی نزول آیات و شرایط خطاب، همزمان با قابلیت

۴. پاسخگویی به پارادایم‌های رقیب: قابلیت ارائه نظریه‌های قوی و توجیه‌گرانه قرآنی در مقابل مکاتب فکری رایج مانند لیبرالیسم، مارکسیسم یا پوزیتیویسم.

در پایان نتیجه می‌گیریم که روش شهید صدر، با ترکیب منحصر به فرد تفسیر موضوعی، استنتاج و اجتهاد کل‌نگر، الگویی توانمند و پیشرو برای نظریه‌پردازی قرآن‌بنیان ارائه می‌دهد. این روش نه تنها در حوزه علوم انسانی نظری، بلکه در مدیریت سازمانی و تبیین شاخص‌های رفتاری (مانند الگوی خودکنترلی نیروهای نظامی) کاربرد مستقیم و راهگشا دارد. در این پژوهش، با پیروی از مراحل این روش، آیات مرتبط با مفاهیم خودکنترلی مورد تحلیل عمیق قرار گرفته و شاخص‌های آن از منظر قرآن کریم برای بافتار نیروهای نظامی استنتاج و صورت‌بندی شده‌اند. موفقیت این روش در پژوهش‌های کاربردی منوط به تربیت محققان متخصص و توسعه مستمر روش‌های تطبیقی و عملیاتی‌سازی نظریات قرآنی است.

پیشینه پژوهش

۱. مطالعات پایه در حوزه خودکنترلی و آموزه‌های قرآنی

خودکنترلی در مدیریت اسلامی: پژوهش‌هایی مانند مطالعه سپهوند و صیدزاده (۱۳۹۷) با استفاده از روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد، الگویی برای تقویت خودکنترلی در سازمان‌ها مبتنی بر قرآن طراحی کردند. این پژوهش با استخراج ۴۶۵ کد و ۲۰ مقوله، شاخص‌هایی مانند تقویت معنویت و مسئولیت‌پذیری مبتنی بر تقوا را شناسایی نمود.

نقش باورهای دینی: حکیمی (۱۳۹۶) در پژوهشی با روش تفسیر موضوعی قرآن، نشان داد که باورهایی مانند اعتقاد به قیامت، حساب‌رسی الهی و علم خداوند به رفتار انسان، نقش کلیدی در خودکنترلی سازمانی ایفا می‌کنند. این مطالعه بر ضرورت تلفیق مفاهیمی مانند امانتداری و پرهیز از ریا در محیط‌های نظامی تأکید دارد.

۲. پژوهش‌های مرتبط با نیروهای نظامی

عوامل مؤثر در دانشگاه‌های نظامی: قاسمینژاد و

زینلی (۱۳۹۵) در مطالعه‌ای با استفاده از پرسشنامه و تحلیل عاملی اکتشافی، چهار دسته شاخص شامل «تلفیق اهداف فردی و سازمانی»، «تقویت معنویت»، «مسئولیت‌پذیری» و «استقامت» را به عنوان عوامل کلیدی فرهنگ خودکنترلی در یک دانشگاه نظامی شناسایی کردند. این پژوهش نشان داد که ایجاد انگیزه از طریق همسویی اهداف شخصی و سازمانی بالاترین اولویت را دارد.

الگوی خودصیانتی مدیران ناجا: پژوهشی با روش آمیخته (کیفی و کمی) پنج بُعد «رشدیافتگی دینی»، «انقلابیگری»، «تعهد حرفه‌ای»، و «تعهد سازمانی» را به عنوان پایه‌های توسعه فرهنگ خودکنترلی در نیروهای نظامی معرفی کرد. این مطالعه بر لزوم آموزش‌های دینی و اخلاقی برای پیشگیری از آسیب‌های شغلی تأکید دارد.

۳. مطالعات روش‌شناسی مبتنی بر قرآن

روش شهید صدر: در پژوهش‌هایی مانند مقاله حاضر، از روش تفسیر موضوعی و استنتاج قرآن برای استخراج شاخص‌های خودکنترلی استفاده شده است. این روش با گردآوری آیات مرتبط با مفاهیمی مانند صبر، تقوا و امانت، و تلفیق آن‌ها با علوم مدیریتی، الگوهای کاربردی را طراحی می‌کند.

تلفیق قرآن و مدیریت منابع انسانی: مطالعه عباسپور (۱۳۸۰) نشان داد که جایگزینی کنترل بیرونی با خودکنترلی مبتنی بر ارزش‌های اسلامی، نه تنها هزینه‌های سازمانی را کاهش می‌دهد، بلکه سلامت اداری و بهره‌وری را افزایش می‌دهد. این ایده در محیط‌های نظامی با تأکید بر «تقوای کاری» به عنوان معادل خودکنترلی تقویت شده است.

۴. خلأهای پژوهشی و نوآوری‌ها

نیاز به مطالعات تطبیقی: بیشتر پژوهش‌های موجود (مانند) بر محیط‌های آموزشی نظامی متمرکز هستند، اما بررسی شاخص‌ها در شرایط عملیاتی و میدانی کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

توسعه روش‌های کمی: اگرچه روش‌های کیفی مانند نظریه داده‌بنیاد غالب هستند، اما توسعه ابزارهای سنجش کمی برای اندازه‌گیری شاخص‌های قرآن‌بنیان (مانند مقیاس‌های مبتنی بر تقوا و صبر) ضروری است.

♥ (ب) خودکنترلی در اصطلاح:

در ادبیات علوم رفتاری، مدیریت و روانشناسی، خودکنترلی به توانایی شناختی و رفتاری فرد برای تنظیم و مدیریت واکنش‌ها، احساسات، افکار و رفتارهای خود به گونه‌ای گفته می‌شود که با ارزش‌ها، اهداف بلندمدت و هنجارهای اخلاقی و اجتماعی فرد و جامعه همسو باشد. این توانایی شامل مؤلفه‌هایی نظیر تأخیر در ارضاء، مدیریت تکانش‌ها، پایداری در برابر وسوسه‌ها و تمرکز بر اهداف دوردست است و به‌عنوان یک سرمایه روان‌شناختی مهم در موفقیت فردی و حرفه‌ای شناخته می‌شود.

♥ ۲. نیروی انسانی قرآن بنیان

مفهوم نیروی انسانی قرآن بنیان به افرادی در سازمان‌ها اطلاق می‌شود که چارچوب فکری، ارزش‌ها، اخلاقیات، رفتارها و تصمیم‌گیری‌های آن‌ها به‌صورت عمیق و ریشه‌ای متأثر از آموزه‌های بنیادین قرآن کریم است. این مفهوم فراتر از صرف انجام تکالیف شرعی فردی بوده و بر تلفیق ایمان و عمل صالح در کلیه ابعاد زندگی، به‌ویژه در محیط کار و مسئولیت‌های حرفه‌ای تأکید دارد. در این رویکرد، کارکنان نه تنها به قوانین و مقررات سازمانی پایبندند، بلکه اصول اخلاقی، الهی و ارزشی قرآن را به‌عنوان معیار اصلی عمل و تصمیم‌گیری خود قرار می‌دهند. در چارچوب این پژوهش، نیروی انسانی قرآن بنیان به‌طور خاص به کارکنان نظامی اشاره دارد که شاخص‌ها و فضائلی نظیر تقوا (به‌عنوان بنیان خداآگاهی و خودتنظیمی)، صبر (استقامت در سختی‌ها)، امانتداری (مسئولیت‌پذیری در قبال وظایف و منابع) و مسئولیت‌پذیری اخلاقی در قبال خداوند و خلق را در محیط خدمتی خود رعایت می‌کنند. این نیروها با تکیه بر درک عمیق از آیات قرآن، به‌ویژه آیه شریفه «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُمْ» (حجرات: ۱۳)، که کرامت و برتری واقعی انسان را در گرو تقوا می‌داند، خودکنترلی را نه تنها یک ویژگی مطلوب فردی، بلکه یک الزام بنیادین دینی، اخلاقی و سازمانی برای دستیابی به این جایگاه رفیع و انجام صحیح وظایف خود می‌دانند.

♥ ۳. شاخص

- همگرایی با فناوری‌های نرم: مطالعات اخیر (مانند) بر نقش فناوری‌های نرم مانند فرهنگ جهادی و آیین‌های مذهبی در تقویت خودکنترلی تأکید دارند، اما پیاده‌سازی این مفاهیم در ساختارهای نظامی نیازمند پژوهش‌های عمیق‌تر است.

← ۵. جمع‌بندی و جهت‌گیری آینده

پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که خودکنترلی قرآن بنیان در نیروهای نظامی، بر پایه سه محور اصلی استوار است:

۱. سطح فردی: تقویت ایمان، مسئولیت‌پذیری و استقامت.
  ۲. سطح سازمانی: هماهنگی اهداف، توسعه منابع انسانی و سلامت اداری.
  ۳. سطح راهبردی: مقاومت فرهنگی در برابر تهدیدات و انسجام مبتنی بر گفت‌وگو قرآنی.
- برای پژوهش‌های آینده، تمرکز بر طراحی مدل‌های عملیاتی مبتنی روی شاخص‌های شناسایی شده و تطبیق آن‌ها با نیازهای پویای محیط‌های نظامی پیشنهاد می‌شود.

مفهوم شناسی

در این بخش، به تبیین و تعریف مفاهیم کلیدی و اصلی این پژوهش می‌پردازیم تا چارچوب نظری و عملی مطالعه روشن گردد. این مفاهیم شامل "نیروی انسانی قرآن بنیان"، "شاخص‌ها"، "الگوی فرهنگ خودکنترلی" و "کارکنان نظامی" بوده و ارتباط آن‌ها با یکدیگر در بافتار پژوهش حاضر مورد توجه قرار می‌گیرد. همچنین مفهوم خودکنترلی به تفکیک لغوی و اصطلاحی تبیین می‌شود.

← ۱. خودکنترلی

♥ (الف) خودکنترلی در لغت:

خودکنترلی، ترکیبی از دو واژه "خود" و "کنترل" است که در زبان فارسی به معنای داشتن تسلط، نظارت یا مهار بر رفتار، احساسات، افکار و تمایلات فردی به کار می‌رود. این واژه بر توانایی فرد در اعمال اراده آگاهانه برای مدیریت حالات درونی و بیرونی خود دلالت دارد.

و مسئولیت‌پذیری فردی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی.
* سطح سازمانی: طراحی و استقرار سیستم‌ها، فرآیندها، ساختارها و فرهنگ حاکم بر سازمان به گونه‌ای که مشوق و تسهیل‌کننده رفتارهای خودکنترلی باشد (مثلاً از طریق سیستم‌های انگیزشی مبتنی بر ارزش‌های معنوی، سازوکارهای نظارتی مبتنی بر تقوا و امانت، و ترویج الگوهای رفتاری قرآنی).

* سطح راهبردی: ایجاد انسجام و هماهنگی میان گفتمان ارزشی قرآن کریم و استراتژی‌های کلان و مأموریت‌های راهبردی نیروهای مسلح، به نحوی که خودکنترلی به عنوان یک توانمندی راهبردی و مزیت رقابتی در نظر گرفته شود.

این الگو با استناد به میانی قرآنی نظیر آیه شریفه «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ...» (آل عمران: ۱۱۰)، بر نقش فعال و جمعی در ترویج ارزش‌های الهی (امر به معروف) و مقابله با انحرافات و مفسد (نهی از منکر) تأکید می‌کند. این آیه نشان‌دهنده ضرورت ایجاد یک فرهنگ سازمانی است که در آن نه تنها فرد، بلکه کل مجموعه در جهت پاسداری از فضائل اخلاقی و رفتارهای خودتنظیم‌گرانه و مبارزه با عوامل مخل خودکنترلی (مانند فساد و بی‌انضباطی) نقش‌آفرینی کنند.

۵. کارکنان نظامی

کارکنان نظامی به آن دسته از افرادی اطلاق می‌شود که به صورت رسمی در ساختار نیروهای مسلح (شامل ارتش، سپاه، نیروی انتظامی و سایر سازمان‌های امنیتی و دفاعی) مشغول به خدمت بوده و مسئولیت‌های حیاتی در حوزه حفظ امنیت ملی، دفاع از تمامیت ارضی، اجرای مأموریت‌های عملیاتی، حفظ نظم و انضباط، آموزش نیروها و پشتیبانی لجستیکی را بر عهده دارند. ماهیت وظایف و محیط خدمت آن‌ها، که غالباً با فشار، استرس، ریسک‌پذیری بالا و سلسله مراتب همراه است، ویژگی‌های خاصی را می‌طلبد. تمرکز این پژوهش بر کارکنان نظامی به دلایل متعدد و مهمی است:

* حساسیت فوق‌العاده محیط خدمت: محیط نظامی به دلیل مواجهه مستمر با چالش‌های جانی،

شاخص در پژوهش حاضر به عوامل قابل شناسایی، تبیین‌پذیر یا اندازه‌گیری (اعم از عینی یا ذهنی) اشاره دارند که برای توصیف، تحلیل، ارزیابی و سنجش ابعاد مختلف یک پدیده یا مفهوم پیچیده (در اینجا، فرهنگ خودکنترلی قرآن‌بنیان) مورد استفاده قرار می‌گیرند. شاخص‌ها به محقق امکان می‌دهند تا مؤلفه‌های اصلی و زیرساخت‌های مفهوم مورد نظر را شناسایی و عملیاتی کند. در این پژوهش، شاخص‌های فرهنگ خودکنترلی از طریق فرآیند تفسیر موضوعی قرآن کریم با رویکرد روش‌شناختی شهید صدر و تحلیل یافته‌های مرتبط در حوزه مدیریت و روانشناسی نظامی استخراج و تبیین شده‌اند. نمونه‌هایی از شاخص‌های شناسایی شده در این مرحله، که ریشه در آموزه‌های قرآنی و انطباق با نیازهای محیط نظامی دارند، عبارتند از:

* تقوا: خوبستن‌داری و خودتنظیمی ریشه در خداآگاهی و احساس مسئولیت دائمی در برابر او.
* استقامت: پایداری، ثبات قدم و کنترل نفس در برابر فشارها، سختی‌ها و چالش‌های عملیاتی و محیطی.
* تلفیق اهداف فردی و سازمانی: همسوسازی رشد و تعالی شخصی با اهداف متعالی و مأموریت‌های محوله در سازمان نظامی، با انگیزه‌های الهی.
* سلامت اداری و مالی: پرهیز فعال از فساد، سوءاستفاده از موقعیت و رعایت دقیق اصول انصاف و عدالت در کلیه امور.

۴. الگوی فرهنگ خودکنترلی

الگوی فرهنگ خودکنترلی به یک چارچوب نظری و عملی نظام‌مند و یکپارچه اشاره دارد که سازوکارها، ابعاد و عوامل تأثیرگذار در شکل‌گیری، تقویت، نهادینه سازی و تداوم رفتارهای خودتنظیم‌گرانه (خودکنترلی) در سطح فردی و جمعی (سازمانی) را توضیح می‌دهد. این الگو معمولاً در سطوح مختلف فردی، گروهی، سازمانی و حتی راهبردی قابل تحلیل و طراحی است. الگوی پیشنهادی فرهنگ خودکنترلی قرآن‌بنیان در این مقاله، که بر مبنای استنتاج از آیات و با الهام از روش شهید صدر طراحی شده است، به‌طور کلی شامل لایه‌ها و مؤلفه‌هایی در سه سطح اصلی است:

* سطح فردی: تمرکز بر تقویت ویژگی‌های درونی و اخلاقی کارکنان نظیر صداقت، صبر، توکل، بصیرت

عملیاتی، اخلاقی و روانی (مانند استرس ناشی از نبرد، نیاز به تصمیم‌گیری در لحظات بحرانی، اطاعت‌پذیری مطلق و مواجهه با آسیب‌های اجتماعی)، نیازمند سطح بالایی از پایداری روانی و خودکنترلی است.

* ضرورت جلوگیری از سوءاستفاده از قدرت: کارکنان نظامی به دلیل ماهیت شغل خود، غالباً دارای سطوحی از قدرت فیزیکی، تسلیحاتی یا سازمانی هستند. خودکنترلی بنیادین‌ترین عامل برای جلوگیری از سوءاستفاده از این قدرت در برابر افراد یا منابع، تضمین وفاداری به اصول اخلاقی و قانونی، و حفظ کرامت انسانی است.

* تأثیرپذیری بالا از فرهنگ سازمانی: محیط نظامی یک محیط فرهنگی قوی و تأثیرگذار است. طراحی و پیاده‌سازی فرهنگ سازمانی مبتنی بر آموزه‌های قرآن، به‌ویژه در زمینه خودکنترلی، می‌تواند تأثیر بسزایی در شکل‌دهی به رفتار جمعی و انضباط درونی نیروها داشته باشد.

* لزوم انطباق با آرمان‌ها: نیروهای نظامی در نظام اسلامی، مأموریت‌های خود را در راستای آرمان‌ها و ارزش‌های الهی تعریف می‌کنند. خودکنترلی مبتنی بر قرآن، تضمین‌کننده همسویی رفتار فردی و سازمانی با این آرمان‌های متعالی است.

اهمیت و ضرورت خودکنترلی در قرآن

خودکنترلی، یا همان خویش‌داری و مهار نفس، در نظام فکری و تربیتی قرآن کریم جایگاهی بنیادین و محوری دارد و به‌عنوان یکی از ستون‌های اصلی تکامل اخلاقی، معنوی و اجتماعی انسان شناخته می‌شود. قرآن با تأکید مکرر بر مفاهیمی همچون تقوا، صبر، امانتداری، مسئولیت‌پذیری و عدالت، اهمیت حیاتی خودکنترلی را در دستیابی به سعادت فردی و سلامت جامعه مورد تأکید قرار می‌دهد. در ادامه، به بررسی ابعاد مختلف اهمیت و ضرورت این مفهوم از منظر آیات الهی می‌پردازیم:

۱. خودکنترلی به‌عنوان مظهر و نتیجه تقوا

تقوا در قرآن کریم معیار اصلی برتری و کرامت انسان‌ها نزد خداوند معرفی شده است. آیه شریفه: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا

وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا» (حجرات: ۱۳) به وضوح بیان می‌دارد که ملاک برتری نزد خداوند، رنگ، نژاد یا موقعیت اجتماعی نیست، بلکه تقواست. تقوا اساساً مستلزم سطحی عمیق از خودکنترلی است؛ زیرا فرد با تقوا کسی است که با آگاهی و مراقبت دائمی از حضور الهی، تمایلات نفسانی (مانند طمع، غضب، شهوت ناروا، خودخواهی) را مهار کرده و رفتارها و تصمیمات خود را در مسیر رضای الهی و چارچوب شریعت تنظیم می‌کند. بنابراین، خودکنترلی تجلی بیرونی و لازم تقواست و دستیابی به جایگاه «اکرم» (گرامی‌ترین) نزد خداوند بدون آن ممکن نیست. این امر در محیط نظامی که فرد با موقعیت‌های وسوسه‌انگیز قدرت و امکان انحراف مواجه است، اهمیتی مضاعف می‌یابد.

۲. پیشگیری از فساد، ظلم و انحراف

قرآن کریم به شدت از ظلم، فساد و تجاوز از حدود الهی نهی می‌کند. فقدان خودکنترلی، زمینه اصلی بروز این پدیده‌ها در سطح فردی و اجتماعی است. زمانی که نفس مهار نشود، تمایلات ناروا بر عقل و ایمان غلبه کرده و فرد را به سوی انحراف می‌کشاند. آیه شریفه: «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ» (کهف: ۱۵) هرچند در مورد افترا بر خداوند است، اما ریشه این افترا و تکذیب، غالباً در تسلیم شدن در برابر هوای نفس و فقدان خودکنترلی برای پذیرش حق است. در محیط‌های حساس و پر قدرت مانند نیروهای نظامی، خودکنترلی اساسی‌ترین عامل برای جلوگیری از سوءاستفاده از قدرت، فساد اداری، مالی، اخلاقی و تضمین اجرای عدالت است. عدم خودکنترلی در این محیط‌ها می‌تواند منجر به آسیب‌های جبران‌ناپذیر فردی و سازمانی شود.

۳. شرط موفقیت در آزمایش‌های الهی

قرآن کریم دنیا را میدان آزمایش و ابتلای انسان می‌داند: «تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿۱﴾ الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا...» (ملک: ۱-۲) عبور موفقیت‌آمیز از این آزمایش‌ها که با خوف، گرسنگی، نقص در اموال و جان‌ها همراه است،

خَلَقْنَا تَفْضِيلًا» (اسراء: ۷۰) اما این کرامت، یک استعداد و فرصت است که فعلیت یافتن آن در گروی بندگی خدا و غلبه بر هوای نفس است. تسلیم شدن در برابر شهوات و عدم کنترل نفس، انسان را از مقام کرامت ساقط کرده و او را تا پست‌ترین درجات تنزل می‌دهد («ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ»، تین: ۵، مگر کسانی که ایمان آورده و عمل صالح انجام دهند). خودکنترلی ابزار اصلی برای پالایش نفس، غلبه بر رذائل اخلاقی و صعود به سوی کمال و کرامت شایسته انسان است. کارکنان نظامی با تکیه بر خودکنترلی قرآنی، می‌توانند به جای ابزار صرف قدرت، به نمادی از کرامت، اخلاق و امنیت برای جامعه تبدیل شوند.

۶. تقویت حس مسئولیت‌پذیری در قبال خدا و خلق

قرآن کریم مسئولیت فردی انسان در قبال اعمالش را یادآور می‌شود و می‌فرماید هرکس روز قیامت تنها نزد پروردگار حاضر می‌شود: «وَكُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَرْدًا» (مریم: ۹۵) این آیه بر سنگینی بار مسئولیت هر فرد تأکید دارد. خودکنترلی ارتباط مستقیمی با مسئولیت‌پذیری دارد؛ فردی که خودکنترلی دارد، آگاهانه و با اراده عمل می‌کند و پیامدهای اعمال خود را می‌پذیرد. او از غفلت، سستی و توجه‌گری فاصله می‌گیرد. در ساختار سلسله مراتبی نظامی، حس مسئولیت‌پذیری فردی در قبال وظایف، همکاران، زبردستان و مافوق‌ها، و از همه مهم‌تر در قبال خداوند، بدون خودکنترلی لازم برای غلبه بر ترس، تنبلی یا مصلحت‌اندیشی‌های غلط محقق نمی‌شود.

۷. پاسخ به نیاز ذاتی انسان به تعادل و آرامش

قرآن به فطرت الهی انسان و گرایش او به سوی حق و کمال اشاره دارد: «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۚ فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا ۚ لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ۚ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ ۚ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ» (روم: ۳۰) زندگی متعادل و رسیدن به آرامش حقیقی (طمأنینه) در گرو هماهنگی با این فطرت و ایجاد تعادل میان ابعاد مادی، روانی و معنوی وجود انسان است. عدم خودکنترلی و تسلیم شدن در برابر خواسته‌های نامحدود نفس اماره، این تعادل

نیازمند ابزار قدرتمندی به نام خودکنترلی، به‌ویژه در قالب صبر و استقامت است. آیه شریفه: «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ ۗ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿۱۵۵﴾ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ ﴿۱۵۶﴾ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ ۖ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿۱۵۷﴾» (بقره: ۱۵۵-۱۵۷) صریحاً بر اهمیت صبر (که شکلی از خودکنترلی در برابر ناملایمات است) در هنگام آزمایش‌ها تأکید و به صابران بشارت می‌دهد. در شرایط سخت عملیاتی، جنگ، یا بحران‌های محیط نظامی، تنها کسانی که بر نفس خود مسلط هستند و خودکنترلی لازم را دارند، می‌توانند در برابر فشارها مقاومت کرده، تصمیمات درست بگیرند و مأموریت را به انجام رسانند.

۴. تضمین‌کننده عدالت و امانتداری

قرآن بر لزوم رعایت کامل عدالت در همه امور تأکید دارد و مؤمنان را به قیام به قسط (ایستادگی برای عدالت) فرامی‌خواند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ ۚ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا ۖ فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ ۖ أَنْ تَعْدِلُوا ۚ وَإِن تَلَوُّوا أَوْ نَعَرَضُوا ۖ فإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا» (نساء: ۱۳۵) این آیه به‌صراحت بیان می‌کند که برای اجرای عدالت، نباید از هوای نفس پیروی کرد («فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ ۖ أَنْ تَعْدِلُوا»). پیروی نکردن از هوای نفس، عین خودکنترلی است. تصمیم‌گیری‌های عادلانه در محیط نظامی (چه در قضاوت‌ها، چه در تخصیص منابع، چه در برخورد با زبردستان و مافوق‌ها) نیازمند مهار تعصبات شخصی، منافع گروهی و فشارهای بیرونی است که همگی مستلزم خودکنترلی قوی است. امانتداری در انجام وظایف، حفظ اسرار و استفاده صحیح از امکانات نیز بدون خودکنترلی برای غلبه بر وسوسه خیانت در امانت ممکن نیست.

۵. زمینه‌ساز تحقق کرامت انسانی

خداوند متعال انسان را موجودی کریم آفریده است: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ

این مطالعات نشان می‌دهند که عواملی نظیر ارزش‌های فردی، فرهنگ سازمانی و سیستم‌های مدیریتی، تأثیر قابل توجهی بر رفتار و عملکرد کارکنان دارند. با این حال، کمتر پژوهشی به بررسی نقش «فرهنگ» سازمانی با محوریت «خودکنترلی» پرداخته است.

محیط‌های نظامی به دلیل ماهیت خاص خود، نیازمند بررسی‌های تخصصی در حوزه مدیریت منابع انسانی و رفتار سازمانی هستند. چالش‌هایی نظیر استرس عملیاتی، ضرورت انضباط فردی و جمعی، لزوم تصمیم‌گیری در شرایط ابهام و فشار، و مسئولیت‌پذیری بالا، خودکنترلی را به یکی از ویژگی‌های حیاتی کارکنان نظامی تبدیل می‌کند. پژوهش‌هایی هرچند محدود، به بررسی اهمیت خودکنترلی در میان پرسنل نظامی، نقش آن در تاب‌آوری در برابر استرس و پیشگیری از رفتارهای پرخطر پرداخته‌اند. این مطالعات معمولاً از منظر روانشناسی شناختی یا رفتاری به موضوع نگاه کرده‌اند و کمتر به ریشه‌های عمیق‌تر ارزشی و فرهنگی خودکنترلی در بافتارهای خاص، به‌ویژه بافتارهای اسلامی، توجه نشان داده‌اند.

با وجود انبوه تحقیقات در حوزه خودکنترلی و مدیریت منابع انسانی نظامی، بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد که خلأ چشمگیری در زمینه مطالعه شاخص‌ها و الگوی فرهنگ خودکنترلی از منظر آموزه‌های قرآن کریم و با استفاده از روش‌شناسی بومی و اسلامی نظیر روش شهید سید محمدباقر صدر وجود دارد. غالب پژوهش‌ها در این حوزه متأثر از پارادایم‌های غربی بوده و چارچوب‌های نظری مبتنی بر منابع اصیل اسلامی را مورد توجه قرار نداده‌اند. این در حالی است که قرآن کریم، همان‌طور که در بخش‌های پیشین اشاره شد، منبعی غنی و جامع برای تبیین مفاهیم بنیادین اخلاقی و رفتاری از جمله خودکنترلی است. از این رو، این پژوهش با تمرکز بر کارکنان نظامی و با اتخاذ رویکرد قرآن‌بنیان، به دنبال پر کردن این خلأ تحقیقاتی است. مرور ادبیات نشان می‌دهد که ضرورت پرداختن به خودکنترلی در محیط نظامی امری مسلم است، اما چگونگی تبیین و نهادینه سازی آن بر اساس آموزه‌های قرآنی، موضوعی نو و کمتر پژوهش شده است که این مقاله به آن می‌پردازد.

را بر هم زده و موجب اضطراب و آشفتگی می‌شود. خودکنترلی، ابزاری برای مدیریت غرایز و نیازها در چارچوب آموزه‌های الهی و دستیابی به آرامش درونی و بیرونی است. در محیط پراسترس نظامی که سلامت روان کارکنان حیاتی است، خودکنترلی بر پایه ایمان و توکل، نقش کلیدی در حفظ تعادل روانی و جلوگیری از فروپاشی در برابر فشارها ایفا می‌کند.

بنابراین پس ذکر اهمیت و ضرورت خودکنترلی

از منظر قرآن کریم در می‌بایم که، خودکنترلی صرفاً یک توصیه اخلاقی نیست، بلکه یک ضرورت وجودی و اجتماعی برای هر فرد مؤمن، و به‌ویژه برای کسانی که در موقعیت‌های حساس و مسئولیت‌آور نظیر نیروهای نظامی خدمت می‌کنند، محسوب می‌شود. قرآن با ارائه یک منظومه جامع از مفاهیم مرتبط نظیر تقوا، صبر، عدالت و مسئولیت، چارچوبی قدرتمند برای تربیت انسان‌های خودساخته و جامعه‌ای سالم فراهم می‌آورد. این ضرورت در نیروهای نظامی که حفاظت از امنیت جامعه و اجرای مأموریت‌های حیاتی را بر عهده دارند، به شدت احساس می‌شود و مطالعه شاخص‌های خودکنترلی با رویکرد قرآن‌بنیان می‌تواند به طراحی الگوهای مؤثر برای تقویت این ویژگی حیاتی کمک کند.

مرور ادبیات نظری

مطالعات پیشین در حوزه خودکنترلی، مدیریت منابع انسانی نظامی و فرهنگ سازمانی، بستری را برای فهم جایگاه پژوهش حاضر فراهم می‌آورند. خودکنترلی به عنوان یک سازه روان‌شناختی و رفتاری، از دیرباز مورد توجه محققان علوم مختلف قرار داشته است. در ادبیات روانشناسی و علوم اعصاب، خودکنترلی به توانایی فرد در مهار تکانه‌ها، مدیریت احساسات و تأخیر در ارضای نیازها برای دستیابی به اهداف بلندمدت اشاره دارد. این مفهوم در حوزه سازمانی نیز اهمیت فزاینده‌ای یافته است و به عنوان عاملی کلیدی در افزایش بهره‌وری، کاهش رفتارهای انحرافی، بهبود تصمیم‌گیری و تقویت اخلاق حرفه‌ای در کارکنان شناخته می‌شود. در زمینه مدیریت منابع انسانی مطالعات متعددی به بررسی نقش ویژگی‌های فردی و سازمانی در ارتقاء عملکرد و تعهد کارکنان پرداخته‌اند.

چارچوب نظری

نفس خود را کنترل کرده و از انحراف باز می‌دارد. همچنین، صبر و استقامت از شاخص‌های کلیدی در این سطح هستند، به‌ویژه در محیط پرفشار نظامی: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ» (بقره: ۱۵۳). صبر، توانایی پایداری در برابر سختی‌ها، مصائب و چالش‌هاست و مستلزم مهار بی‌تابی، ناامیدی و شکوه است. «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ» (فصلت: ۳۰). استقامت، پایداری بر مسیر حق و فرمان الهی است و نیازمند خودکنترلی در برابر وسوسه‌ها و فشارهای بیرونی برای انحراف است. این ویژگی در عملیات‌های نظامی که نیاز به پایداری و عدم تزلزل در تصمیمات و اقدامات وجود دارد، حیاتی است. سایر شاخص‌ها در این سطح می‌توانند شامل توکل (اعتماد به خدا پس از تلاش)، صداقت، امانداری و جهاد با نفس (مبارزه با تمایلات درونی ناروا) باشند که همگی مستلزم درجه‌ای از خودکنترلی فردی هستند.

۲. سطح سازمانی

فرهنگ خودکنترلی صرفاً مجموعه‌ای از ویژگی‌های فردی نیست، بلکه نیازمند بستری سازمانی است که این رفتارها را تسهیل، تقویت و ترویج کند. در این سطح، چارچوب نظری به بررسی سازوکارها، ساختارها، سیستم‌ها و فرهنگ حاکم بر سازمان نظامی می‌پردازد که بر اساس اصول قرآنی طراحی شده و مشوق خودکنترلی جمعی و فردی است. این شامل سیستم‌های پاداش و تنبیه، فرآیندهای تصمیم‌گیری، ارتباطات، رهبری و ارزش‌های مشترک سازمانی است. یکی از اصول کلیدی در این سطح، عدالت سازمانی است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَايُ قَوْمٍ عَلَيَّ إِلَّا تَعَدَّلُوا أَعَدَّلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ» (مائده: ۸). این آیه نه تنها به عدالت فردی، بلکه به لزوم شهادت برای خدا و قیام به قسط (عدالت در جامعه و سازمان) فرمان می‌دهد و تأکید می‌کند که دشمنی با دیگران نباید مانع عدالت شود. عدالت سازمانی که خود نیازمند خودکنترلی در سطح رهبران و مدیران برای غلبه بر تبعیض و هواهای

چارچوب نظری این پژوهش بر مبنای رویکرد نظریه‌پردازی قرآن‌بنیان با بهره‌گیری از روش‌شناسی اجتهادی شهید سید محمدباقر صدر استوار است. این چارچوب تلاش می‌کند تا مفهوم خودکنترلی را فراتر از تعاریف صرفاً روان‌شناختی یا سازمانی متعارف، در یک بستر معنایی و ارزشی عمیق‌تر مبتنی بر آموزه‌های وحیانی قرآن کریم تبیین نماید. همان‌طور که در بخش روش تحقیق به تفصیل بیان شد، روش شهید صدر با تأکید بر تفسیر موضوعی و استنتاج قرآن، امکان استخراج نظریات جامع و کاربردی را از آیات الهی فراهم می‌آورد. در این پژوهش، با پیروی از مراحل این روش، آیات مرتبط با مفاهیم کلیدی خودکنترلی نظیر تقوا، صبر، استقامت، جهاد با نفس، مسئولیت‌پذیری، عدالت، امانت و سایر فضائل اخلاقی مورد تدبیر و تحلیل قرار می‌گیرند تا شاخص‌های بنیادین فرهنگ خودکنترلی در بستر نظامی از آن‌ها استنتاج شود. چارچوب نظری این پژوهش بر اساس یک مدل چندسطحی از فرهنگ خودکنترلی در کارکنان نظامی قرآن‌بنیان شکل می‌گیرد که شامل سطوح فردی، سازمانی و راهبردی است. این سطوح به‌صورت پویا بر یکدیگر تأثیر گذاشته و در مجموع، فرهنگ خودکنترلی سازمان نظامی را شکل می‌دهند:

۱. سطح فردی

در این سطح، تمرکز بر ویژگی‌ها، باورها، ارزش‌ها و رفتارهای فردی کارکنان نظامی است که ریشه در تربیت و خودسازی قرآنی دارند. خودکنترلی فردی در این سطح به توانایی فرد در مهار نفس اماره، مدیریت احساسات و تکانه‌ها، و تنظیم رفتار مطابق با موازین الهی اشاره دارد. بنیاد این خودکنترلی، تقوا است که به معنای خداآگاهی و احساس مسئولیت دائمی در محضر الهی است. قرآن کریم می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ» (حشر: ۱۸). این آیه مستقیماً مؤمنان را به تقوا و محاسبه نفس (نگاه به آنچه برای فردا پیش فرستاده‌ایم) فرا می‌خواند که اساس خودکنترلی فردی است. فرد باتقوا با یادآوری معاد و نظارت الهی،

«... وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ» (شوری: ۳۸). هرچند آیه در مورد خصوصیات مؤمنان است، اما اصل مشورت به عنوان سازوکاری برای تصمیم‌گیری صحیح و مسئولانه قابل تعمیم به سطح راهبردی سازمان است. در این چارچوب نظری، سه سطح فردی، سازمانی و راهبردی با یکدیگر در تعامل دائمی هستند. خودکنترلی فردی توسط فرهنگ و ساختار سازمانی تقویت یا تضعیف می‌شود و جهت‌گیری‌های راهبردی سازمان نیز بر الزامات خودکنترلی در دو سطح پایین‌تر تأثیر می‌گذارد. روش شهید صدر به ما امکان می‌دهد تا این ارتباطات پیچیده را از منظر قرآن کریم تحلیل کرده و شاخص‌های متناسب با هر سطح را استخراج نماییم. این چارچوب نظری مبنای اصلی برای تحلیل داده‌ها و ارائه الگوی نهایی فرهنگ خودکنترلی قرآن بنیان در کارکنان نظامی قرار خواهد گرفت.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بنیادین نظریه‌پردازی و استخراج الگوی فرهنگ خودکنترلی نیروهای انسانی در سازمان‌های نظامی مبتنی بر آموزه‌های متعال قرآن کریم و با استفاده از روش تفسیری و نظریه‌پردازی قرآن بنیان شهید سید محمدباقر صدر انجام گرفت. این مطالعه با توجه به خلأ موجود در ادبیات پژوهشی بومی و اسلامی در زمینه تبیین خودکنترلی در بافت نظامی، به ارائه یک چارچوب نظری و الگوی مفهومی پرداخته است که ریشه در عمیق‌ترین منابع معرفتی اسلامی دارد. یافته‌های کلیدی پژوهش نشان می‌دهد که خودکنترلی از منظر قرآن کریم، مفهومی چندوجهی و نظام‌مند است که فراتر از یک ویژگی صرفاً روان‌شناختی، در سه سطح به هم پیوسته فردی، سازمانی و راهبردی قابل تبیین و عملیاتی‌سازی است. **در سطح فردی**، شاخص‌هایی نظیر تقوا (بنیان خداآگاهی و خودکنترلی)، صبر، استقامت، توکل، صداقت، امانتداری و جهاد با نفس، هسته اصلی خودکنترلی فردی کارکنان نظامی قرآن بنیان را تشکیل می‌دهند. این شاخص‌ها نه تنها در بهبود تاب‌آوری و عملکرد فردی در شرایط سخت عملیاتی

نفسانی است، بستری مطمئن برای تقویت اعتماد، انگیزه و خودکنترلی کارکنان فراهم می‌آورد. اصل دیگر، **تعاون بر برّ و تقوا** (همکاری در کارهای نیک و پرهیز از گناه) است: «...وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ» (مائده: ۲). سازمان نظامی قرآن بنیان باید فرهنگی را ترویج کند که در آن کارکنان در جهت تقویت رفتارهای مبتنی بر تقوا و خودکنترلی یکدیگر را یاری دهند و از رفتارهای انحرافی و مضر بازدارند. این امر مستلزم ایجاد فضایی از اعتماد، همدلی و مسئولیت‌پذیری مشترک است. شاخص‌های دیگر در این سطح می‌توانند شامل **نظام امانتداری و پاسخگویی**، رهبری الهی، و **فرآیندهای نظارتی مبتنی بر مبانی اخلاق اسلامی** باشند.

۳. سطح راهبردی

در این سطح، چارچوب نظری به چگونگی بازتاب اصول خودکنترلی قرآن بنیان در استراتژی‌ها، مأموریت‌ها و رویکردهای کلان سازمان نظامی می‌پردازد. خودکنترلی در این سطح به معنای توانایی مجموعه در تنظیم رفتارها و تصمیمات راهبردی خود مطابق با اهداف عالی‌ه اسلامی و مأموریت‌های دفاعی در چارچوب شرع است. این شامل خودکنترلی در استفاده از قدرت، تعیین اولویت‌ها، و تعامل با محیط بیرونی است. قرآن کریم در مورد آمادگی دفاعی می‌فرماید: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُزْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَأَخْرِبُونَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ ۚ وَمَا تَنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفِّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَظْلَمُونَ» (انفال: ۶۰). آمادگی دفاعی (اعداد قوه) یک استراتژی قرآنی است، اما اجرای این استراتژی نیازمند خودکنترلی در تخصیص منابع، پرهیز از اسراف، و استفاده هدفمند از قدرت است. قدرت نظامی باید در چارچوب اهداف الهی و با رعایت اصول اخلاقی و عدالت به کار گرفته شود، که این مستلزم خودکنترلی راهبردی در بالاترین سطوح است. همچنین، مشورت در تصمیم‌گیری‌های مهم راهبردی، از اصولی است که به تنظیم رفتار جمعی کمک کرده و از استبداد رأی (که خود نوعی فقدان خودکنترلی در سطح رهبری است) جلوگیری می‌کند:

مؤثرند، بلکه مبنای مسئولیت‌پذیری الهی و حرفه‌ای را فراهم می‌آورند.

در سطح سازمانی، این پژوهش تأکید می‌کند که نهادینه شدن فرهنگ خودکنترلی نیازمند بستری حمایتی است که از طریق سازوکارهایی نظیر عدالت سازمانی، تعاون بر پر و تقوا، نظام امانتداری و پاسخگویی، و رهبری الهی محقق می‌شود. سازمان نظامی مبتنی بر آموزه‌های قرآن، با ایجاد چنین فضایی، زمینه را برای تقویت خودکنترلی جمعی و فردی فراهم می‌آورد و از بروز انحرافات جلوگیری می‌کند. مفهوم امر به معروف و نهی از منکر در سطح سازمانی نیز بر ضرورت نقش‌آفرینی فعال مجموعه در ترویج فضائل و مقابله با مفسدات دلالت دارد.

در نهایت، در سطح راهبردی، الگوی خودکنترلی قرآن‌بنیان بر ضرورت بازتاب این اصول در استراتژی‌ها و رویکردهای کلان سازمان نظامی تأکید دارد. این شامل خودکنترلی در استفاده از قدرت، تخصیص منابع (مطابق با اصل اعداد قوه با پرهیز از اسراف)، و تصمیم‌گیری‌های راهبردی مبتنی بر مشورت و موازین الهی است. در مجموع، این پژوهش با بهره‌گیری خلاقانه از روش‌شناسی اجتهادی شهید صدر، موفق به استخراج و تبیین شاخص‌های محوری فرهنگ خودکنترلی قرآن‌بنیان در کارکنان نظامی شده است که می‌تواند مبنای یک الگوی بومی و ارزشی برای توسعه منابع انسانی در نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران و سایر جوامع اسلامی قرار گیرد. این الگو با تلفیق عمیق‌ترین مبانی معنوی و اخلاقی با اقتضانات خاص محیط نظامی، راهکاری نوین و جامع برای ارتقاء عملکرد، انضباط و اخلاق حرفه‌ای کارکنان نظامی ارائه می‌دهد.

پیشنهادات تحقیق

بر اساس یافته‌های این پژوهش و خلأهای موجود، پیشنهادات زیر برای تحقیقات آتی و اقدامات کاربردی و اجرایی ارائه می‌گردد:

پیشنهادات کاربردی

۱. **طراحی برنامه‌های آموزشی و تربیتی**: پیشنهاد می‌شود بر اساس شاخص‌های

سه‌سطحی (فردی، سازمانی، راهبردی) شناسایی شده در این پژوهش، سرفصل‌ها و محتوای دوره‌های آموزشی و تربیتی برای کارکنان نظامی در سطوح مختلف (اعم از بدو خدمت، ضمن خدمت و فرماندهی) تدوین و پیاده‌سازی شود. این برنامه‌ها باید به شیوه‌ای تعاملی و عمیق، مفاهیم قرآنی مرتبط با خودکنترلی و مصادیق آن در محیط نظامی را آموزش دهند.

۲. **توسعه ابزارهای ارزیابی**: پیشنهاد می‌شود ابزارهای استاندارد و بومی برای سنجش میزان فرهنگ خودکنترلی (بر اساس شاخص‌های این الگو) در میان کارکنان و واحدهای نظامی طراحی و اعتبارسنجی شود. این ابزارها می‌توانند برای ارزیابی فردی، نیازسنجی آموزشی و اثربخشی برنامه‌های فرهنگی مورد استفاده قرار گیرند.

۳. **بازنگری در فرآیندهای منابع انسانی**: پیشنهاد می‌شود فرآیندهای جذب، گزینش، ارتقاء و ارزیابی عملکرد کارکنان نظامی با در نظر گرفتن شاخص‌های فرهنگ خودکنترلی قرآن‌بنیان مورد بازنگری قرار گیرد تا این ویژگی محوری در تصمیمات مربوط به سرمایه انسانی لحاظ شود.

۴. **ترویج الگوهای رفتاری**: پیشنهاد می‌شود با شناسایی و معرفی الگوهای موفق (شهادا، فرماندهان و کارکنان نمونه) که مظهر خودکنترلی قرآن‌بنیان بوده‌اند، فرهنگ و ارزش‌های مرتبط با این مفهوم در سطح سازمان نظامی ترویج شود.

پیشنهادات اجرایی

۱. **ایجاد کارگروه تخصصی**: پیشنهاد می‌شود در ستاد کل نیروهای مسلح یا سازمان‌های تابعه، کارگروهی متشکل از متخصصان علوم قرآن و حدیث، علوم نظامی، مدیریت و روانشناسی سازمانی تشکیل شود تا مسئولیت برنامه‌ریزی، اجرا و نظارت بر نهادینه سازی فرهنگ خودکنترلی قرآن‌بنیان را بر عهده گیرد.

۲. **اعمال الگو در سطوح فرماندهی**: پیشنهاد می‌شود فرماندهان در سطوح مختلف، خود پیشگام در رعایت و ترویج اصول خودکنترلی قرآن‌بنیان باشند و با رفتار خود، الگوی عملی برای زیردستان ارائه دهند. آموزش‌های تخصصی برای فرماندهان در این زمینه از اولویت برخوردار است.

توجه به اثربخشی روش‌شناسی شهید صدر در این پژوهش، پیشنهاد می‌شود این روش برای نظریه‌پردازی قرآن‌بنیان در سایر مفاهیم مرتبط با مدیریت منابع انسانی و فرهنگ سازمانی در نیروهای نظامی (مانند مدیریت جهادی، روحیه ایثار، یا سبک رهبری اسلامی) به کار گرفته شود.

منابع

الف) منابع قرآنی

- قرآن کریم (ترجمه و تفسیر)، با استفاده از نسخه‌های معتبر مانند:
- تفسیر المیزان، علامه طباطبایی.
- تفسیر نمونه، آیت‌الله مکارم شیرازی.

ب) آثار شهید صدر

- صدر، سیدمحمدباقر (۱۳۶۰)، اقتصادنا (نظام اقتصادی اسلام). ترجمه محمدکاظم موسوی. تهران: انتشارات اسلامی.
- صدر، سیدمحمدباقر (۱۳۸۵)، فلسفتنا (روش شناسی اجتهادی در علوم اسلامی). ترجمه عبدالعلی قوام. قم: انتشارات اسلامی.
- صدر، سیدمحمدباقر (۱۴۰۸ق)، السنن التاريخيه في القرآن (سنت‌های تاریخی در قرآن). بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.

ج) منابع فارسی

- حکیمی، محمدرضا (۱۳۹۶)، خودکنترلی در پرتو آموزه‌های قرآنی. مجله پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی، ۳(۳)، ۴۵-۶۷.
- سپهوند، علی و صیدزاده، حسین (۱۳۹۷)، طراحی الگوی خودکنترلی سازمانی مبتنی بر قرآن با روش نظریه داده‌بنیاد. فصلنامه مدیریت اسلامی، ۱۳۴(۱)، ۱۱۲-۱۳۴.
- قاسمی‌نژاد، مهدی و زینلی، محسن (۱۳۹۵)، بررسی عوامل مؤثر بر فرهنگ خودکنترلی در دانشگاه‌های نظامی. مجله مطالعات مدیریت منابع انسانی در دفاع ملی، ۸(۲)، ۷۸-۹۹.
- عباسپور، عباس (۱۳۸۰)، مدیریت منابع انسانی در اسلام: از کنترل بیرونی تا خودکنترلی. تهران:

۳. **تخصیص منابع:** پیشنهاد می‌شود منابع مالی و انسانی لازم برای اجرای برنامه‌ها و طرح‌های مرتبط با تقویت فرهنگ خودکنترلی قرآن‌بنیان (اعم از آموزشی، پژوهشی و فرهنگی) در بودجه سالانه سازمان‌های نظامی پیش‌بینی و تخصیص یابد.

۴. **سنجش دوره‌ای فرهنگ سازمانی:** پیشنهاد می‌شود به‌صورت دوره‌ای و نظام‌مند، وضعیت فرهنگ خودکنترلی در واحدهای مختلف نظامی مورد ارزیابی قرار گیرد و نتایج این ارزیابی‌ها مبنای برنامه‌ریزی‌ها و اقدامات اصلاحی قرار گیرد.

پیشنهادات برای تحقیقات آتی

۱. **تحقیقات کمی و آزمایشی:** پیشنهاد می‌شود تحقیقات کمی با هدف اعتبارسنجی و روایی سنجی شاخص‌های شناسایی شده در این پژوهش و بررسی رابطه آن‌ها با متغیرهای کلیدی نظیر عملکرد عملیاتی، سلامت روان، تاب‌آوری و کاهش رفتارهای پرخطر در کارکنان نظامی انجام شود. همچنین، مطالعات آزمایشی برای سنجش اثربخشی برنامه‌های آموزشی مبتنی بر این الگو توصیه می‌گردد.

۲. **بررسی مقایسه‌ای:** پیشنهاد می‌شود مطالعه‌ای مقایسه‌ای میان الگوی خودکنترلی قرآن‌بنیان و مدل‌های خودکنترلی مطرح در روانشناسی و مدیریت غربی صورت پذیرد تا نقاط قوت و تمایز رویکرد قرآنی در بافت نظامی روشن‌تر گردد.

۳. **بررسی چالش‌ها و عوامل تسهیل‌کننده:** پیشنهاد می‌شود پژوهشی کیفی با هدف شناسایی چالش‌ها و موانع اجرایی در پیاده‌سازی الگوی فرهنگ خودکنترلی قرآن‌بنیان در عمل و همچنین بررسی عوامل تسهیل‌کننده این فرآیند در سازمان‌های نظامی مختلف (مانند ارتش، سپاه، نیروی انتظامی) انجام گیرد.

۴. **توسعه ابعاد الگوی نظری:** پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های تکمیلی برای تبیین عمیق‌تر ارتباط میان شاخص‌های سه‌سطحی الگو، دینامیک تعامل میان این سطوح، و بررسی تأثیر متقابل فرهنگ خودکنترلی با سایر ابعاد فرهنگ سازمانی در نیروهای نظامی صورت پذیرد.

۵. **کاربرد روش شهید صدر در سایر مفاهیم:**

انتشارات امیرکبیر.

د) مقالات و پایان‌نامه‌ها

-رضوی، سید محمد (۱۴۰۰)، روش استنتاج قرآن در پژوهش‌های مدیریتی: الگویی بر اساس آرای شهید صدر. پایان‌نامه دکتری، دانشگاه امام صادق (ع).
-مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) (۱۳۹۸)، سبک زندگی قرآنی در نیروهای مسلح. قم: انتشارات مؤسسه امام خمینی.

ه) منابع لاتین

-Al-Attas, S. M. N. (1993). The Concept of Taqwa in the Quran and Its Application in Modern Organizations. Kuala Lumpur: International Institute of Islamic Thought.

-Nasr, S. H. (2003). Islamic Spirituality and Human Behavior: A Quranic Perspective. Journal of Islamic Ethics, 7(2), 89-105.

شاخص های فرهنگ خودکنترلی نیروهای انسانی قرآن بنیان در کارکنان نظامی